

Yüzde Yüz Cumhuriyet Türkiye'si: Tarihsel Karmaşıklığı Parça Parça Okumak

ALP YENEN* & ERIK-JAN ZÜRCHER**

29 Ekim 2023, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun yüzüncü yıl dönümü. Cumhuriyet, 600 yıl boyunca üç kıtada varlığını sürdürmüş, mağlup olup parçalanmış Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine bir ulus-devlet olarak kuruldu. Bu, bazıları için zaferle sonuçlanan, diğerleri için ise baştan sona travmatik bir sürecin sonucuydu. Avrupa ile Orta Doğu arasında coğrafi ve kültürel olarak kendine özgün bir konumda bulunan ve bölgedeki kesintisiz en uzun ömürlü laik cumhuriyet rejimi olan Türkiye, günümüze kadar bu ülkeyi yakından veya uzaktan gözlemleyenlerin kalplerinde ve zihinlerinde uyandırdığı beklentiler ve çekinceler nedeniyle uluslararası anlamda dikkat odağı olmaya devam etmektedir.

Yüz yıllık varoluşunun her bir anında, Cumhuriyet Türkiye'si çeşitli siyasi ve toplumsal dönüşümler geçirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Türkiye'nin siyasi sistemi tek-parti diktatörlüğünden çok-partili demokrasiye beş yıl süren bir süreçte dönüştü. Soğuk Savaş'ın çalkantılı kırk yılı, devlet-toplum ilişkilerinde demokratik olarak daha açık ve kültürel olarak daha çoğulcu bir kamu alanının kapısını açtı. Ancak hızlı sosyo-ekonomik gelişmeler ve ideolojik radikalleşme, siyasî istikrarsızlığa yol açtı ve sonuç olarak Türkiye'nin sivil-demokratik ilişkilerindeki askerî vesayet rejimini meşrulaştırdı. Soğuk Savaş sonrası Türkiye; yolsuzluk, güvenlik, insan hakları ve kimlik siyaseti ekseninde gelişen sorunlarla yüz yüze kaldı. Güvenlik kuvvetleri ile Kürt militanlar arasında gerçekleşen yıkıcı ve şiddetli çatışmalar çevresinde oluşan krizlerle mücadele etti. Özellikle 2000'lerde sivil hakları güçlendiren birçok yasanın yürürlüğe konulması ile birlikte siyasî açılımların ve ekonomik büyümenin yaşandığı umut verici ama kısa soluklu bir sürecin sonunda, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarının aslında yanıltıcı bir vaat olduğu ortaya çıktı. AKP iktidarında devlet hizmetlerinin ve altyapı yatırımlarının, nitelik açısından olmasa bile niceliksel olarak artması ile oluşan kazanımların, Türkiye'nin şekil ve şemalarını değiştirdiği inkâr edilemez. Günümüz Türkiye'si ise, AKP'nin yirmi yıllık iktidarının son on yılında daha yoğun olarak uyguladığı otoriter ve popülist politikalar, ekonomi yönetiminde sergilediği yanlışlar ile yol açtığı dış politik çöküşler nedeniyle patlak veren çeşitli sorunlarla boğuşmaktadır.

Cumhuriyet'in kuruluşunun yüzüncü yılı vesilesiyle, Leiden Üniversitesi Türkiye Çalışmaları ekibi olarak 2019 yılının son çeyreğinde toplu bir eser ortaya koyma kararı aldık. Türünün ilk örneği olarak uzman yazarların okurlara siyasetten ekonomiye, toplumdan kültüre, cinsiyetten sanata kadar geniş bir konu yelpazesinde tarihsel kaynakları tanıttığı ve tartıştığı yüz yazı üzerinden Cumhuriyet Türkiye'sinin yüz yıllık serüvenini

* Leiden University, Institute for Area Studies, a.a.yenen@hum.leidenuniv.nl

** Leiden University, Emeritus, e.j.zurcher@hum.leidenuniv.nl

keşfetme imkânı sağlamak amacıyla yola çıktık. Amacımız, tarihin sayfalarını çevirirken, geçmişin anlarını ve anılarını yeniden canlandıran yasalar, mektuplar, gazete makaleleri, şiirler ve daha fazlası ile, her dönemin farklı atmosferini, geçmişin seslerini ve renklerini yakalamaktır. Ülkenin her anlamda çok yönlü tarihine ışık tutmanın yanı sıra, aynı zamanda Türkiye'nin bugünü ve yarını anlamak için elzem olan geçmiş söylemlerinden ve imgelerinden bir seçki ortaya koymak gerekliliğini sahiplendik. Cumhuriyet Türkiye'sinin tarihinde derin izler bırakan anlar ve anılar, sadece geçmişin kaybolmuşluğu veya uzak yankıları değil, aynı zamanda bugünü ve yarını da şekillendiren bir bütünün parçaları olarak düşünülmelidir. İşte Leiden Üniversitesi Yayınları'ndan 1 Ekim 2023'te çıkan *A Hundred Years of Republican Turkey: A History in a Hundred Fragments* kitabımız, bu anları ve anıları yakalamak, bir araya getirmek ve geleceğe taşımak için hazırlandı.

Türkiye bugün, kuruluşunun yüzüncü yılında hâlâ büyük sorunlarla karşı karşıya. Peki, bu kitap projemiz bu tabloya nasıl uyuyor? Yüzüncü yılında Türkiye Cumhuriyeti'ni ne övmek ne de yermek niyetiyle bu yola çıktık. Bu yüzüncü yıl dönümünün, Cumhuriyet Türkiye'sinin devamlılıkları ve değişimlerini yeniden düşünmek için fevkalade bir fırsat sunduğunu kabul ederek ve Türkiye'nin parlak ve karanlık sayfaları olduğunun altını çizerek bu projeyi hayata geçirdik.

Türkiye'nin yüzyıllık tarihine baktığımızda, Türkiye'nin geleceği ve sorunlarını açıklarken hâlâ sık rastladığımız bir "Türkiye istisnacılığına" yeltenme eğilimini geride bırakmalıyız. Türkiye'nin deneyimlediği birçok değişim, Türkiye'ye özgü değildir. Aksine Türkiye'nin yaşadıkları, 1918 sonrası imparatorluklar sonrası ulus-devlet oluşumu, 1929-1939 arası Büyük Buhran, 1945 sonrası Soğuk Savaş düzeni ve 1989 sonrası neoliberalizmin, neo-muhafazakârlığın ve postmodern kimlik politikalarının ortaya çıkması gibi küresel akımların bir parçasıydı. Fakat bu küresel değişimler Türkiye'de elbette özgün bir şekilde ifade bulmuştur. Mesela ulus inşasının hikayesi her zaman ve her yerde bir ayırım, sürgün, asimilasyon ve baskının hikayesidir. Ancak bu genel gözlem, tabii ki, Türkiye'yi sıradanlaştırmamalıdır ve yaşanan acıları göreceleştirip görmezden gelmemelidir. Her ne kadar Türkiye'nin çok partili sisteme geçişi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ikinci bir küresel demokratikleşme dalgasının ve modernleşme paradigmasının bir örneği olarak kutlanmış olsa da, bu gelişmeleri baltalayan askerî vesayet ve insan hakları ihlalleri Türkiye'nin demokratik seyrinin arzulan bir yönde gelişmediğini gösterdi. Dünya genelinde olduğu gibi, sanayileşme, kitlesel göç, büyük ölçekli turizm, küreselleşme ve refah devletinin neoliberalizm altında eriyişi, Türkiye toplumunu ve ekonomisini yakın dönemde yeniden şekillendirdi. Tüm bu gelişmeler, bazıları için fırsatlar yaratırken, diğerleri için kayıplara ve acılara sebep olmuş, farklı gruplar için farklı dönemlerde toplumsal yükselmeyi mümkün kılarken, diğerlerinin durumunu kötüleştirmiş ve dolayısıyla çoğulcu, özgür ve refah içinde yaşayan bir toplum yaratamamıştır. Türkiye, 2023 yılına ise geçtiğimiz yirmi yıl boyunca demokratik olarak seçilmiş ancak giderek popülistleşen, otoriterleşen ve Cumhuriyet'in bazı temel prensiplerini açıkça reddeden bir iktidar tarafından yönetilerek ve insanî, malî ve siyasî krizlerin kavşağına girmiş olarak başladı.

Peki, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılını kutlarken, aynı zamanda tarihi boyunca marjinalleştirilen ve ezilenleri de anacak bir dengeyi nasıl bulabiliriz? Türkiye'nin demokratik siyasî kurumlarının gelişimini aydınlatırken, bunu onların demokratik olmayan yönleriyle nasıl bağdaştırabiliriz? Türkiye'nin gelişimini ve ilerlemesini takdir

ederken aynı anda yarattığı umutsuzlukları ve eşitsizlikleri nasıl hakkaniyetle ele alabiliriz? Bizim amacımız bu çelişkiler arasında bir orta yol sunmak değildir elbette. Fakat bu soruların, tek taraflı ve tekil cevaplarından ziyade, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu geçtiğimiz yüzyılının bütünselliğini yansıtan çeşitli ve çelişkili yönleriyle ele alınması gerektiğini savunuyoruz.

Bu iddialı projeyi gerçekleştirilirken, çoğunluğu Türkiye'den olmak üzere çeşitli ülkelerden sosyal ve beşerî bilimlerin çeşitli alanlarında çalışan, farklı kuşaklardan gelen, biz editörler dahil 73 yazardan oluşan bir kadroyu bir araya getirmeyi başardık. Böylece bu projemiz, sadece son yüz yılda Türkiye'nin gelişiminin geniş bir yelpazesine dair incelemeler sunmakla kalmayıp, aynı zamanda Türkiye Çalışmaları diye adlandırılan akademik alanın canlı ve çok yönlü bir panoramasını — ya da belki daha iyi bir deyişle bir anlık fotoğrafını — sunmaktadır.

Uluslararası akademik bir disiplin olarak Türkiye Çalışmaları, iki köke sahiptir. Bir yandan, Avrupa üniversitelerinde eskiden Türkoloji olarak adlandırılan ve temelde Şarkiyat Çalışmalarının bir dalı olan bu tarihsel filoloji branşında eski çağlardan yakın çağlara kadar Türkî toplumların dilleri ve tarihleri çalışılırdı. Öte yandan, Soğuk Savaş sonrasında özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişen Bölge Çalışmaları dahilinde, genellikle Orta Doğu Çalışmalarının bir alt dalı olarak siyaseten önem verilen konularda tarihsel ve sosyal bilimsel araştırmalar yapılan bir alan olarak gelişmişti. Geçtiğimiz son otuz-kırk yılda, bu iki gelenek giderek birleşti ve Türkiye Çalışmaları, disiplinlerarası bir alan haline gelerek tarih, kültürel çalışmalar ve sosyal bilimler dallarında uluslararası bilim insanlarını bir araya getiren ve modern Türkiye'yi çeşitli teorik ve metodolojik yaklaşımlarla, aynı zamanda küresel ve karşılaştırmalı bakış açılarıyla inceleyen bir alan haline geldi. Yeni perspektifler, alanın izolasyonunu büyük ölçüde azalttı. Projemize katkıda bulunanlar, çoğunlukla Türkiye Çalışmalarında eleştirel yaklaşımlar sunmaktadırlar; yani genellikle Türkiye ile ilgili resmî, millî ve popüler anlatıları sorgulayıp yapı-bozuma tabi tutmaktadırlar. Bu nedenle kitabımız, aynı zamanda Türkiye Çalışmalarındaki güncel araştırma eğilimlerine ve eleştirel yaklaşımların paradigmatik dönüşümlerine de ışık tutmaktadır.

An itibarıyla, Türkiye Çalışmaları kritik bir dönemecten geçmektedir. Eleştirel yaklaşımların öncü eserleri 1980'lerde ve 1990'larda, 12 Eylül askerî müdahalesine ve Atatürkçü askerî vesayet söylemine bir tepki olarak ortaya çıkmıştı. Eleştirel bir yaklaşım benimsemiş olan birçok bilim insanı, üniversitelerde işlerini kaybetmiş ve dolayısıyla alternatif yayın alanlarının yenilenmesine ve oluşumuna emek vermişti. Daha sonra "post-Kemalist" diye adlandırılan bu eleştirel çalışmalar, Türkiye üzerine yazılmış kurucu mitlerin birçoğunu başarılı bir şekilde yapı-söküme uğratmış ve hala Türkiye siyasetini germekte olan Cumhuriyet'in "yaradılış günahlarına" cesurca işaret etmişti. İslamcı ve Kürt kimlik politikaları tarafından öne sürülen talep ve eleştirilere, Kemalizm tarafından özellikle 1990'lardan sonra tatmin edici cevaplar bulunamaması, Cumhuriyet'in müesses nizamını entelektüel bir çıkmaza sokmuştu. Kemalizm, laik Batı modernitesi ideali, Türk ulusal egemenliği kaidesi ve Atatürkçü lider kültü çözümleri arasında sıkışmıştı.

2000'lerde, post-Kemalist yaklaşımların daha aktivist versiyonları hem yurt içinde kamusal alanda hem de yurt dışında Türkiye Çalışmalarında giderek daha yaygın ve ana akım hale gelmeye başladı. Akademik ve siyasî yazılarda, Türkiye'nin kalıtsal sorunlarına çarenin ancak rejimin karşı kutbu olarak görülen ve Kürt hareketine de sa-

hip çıkabilecek liberal İslamcı bir siyasî hat tarafından ortaya konabileceği fikri giderek daha fazla benimsenmeye başlandı. Bu nedenle, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından, 2000'lerdeki önemli uluslararası yayınlar, AKP'yi ve onun "ılımlı İslam" markasını Türkiye'nin demokratikleşmesinin, liberalleşmesinin ve çoğulculuşmasının habercisi olarak kutladı. Beklentiler büyük ölçüde gerçekçi görünüyordu, çünkü sözler eylemlerle desteklenmekteydi. AKP hükümeti, eski Kemalist-laik yapılanmaların askeriye, bürokrasi, sanayi ve medya alanlarındaki hâkimiyetini etkin bir şekilde sınırladı. Türkiye'nin siyasî sistemindeki askerî vesayeti sona erdirip, seçilmiş yetkilileri ve sivil toplum örgütlerini güçlendiren yüzlerce yasa çıkarmayı başardı.

Ancak, AKP iktidarının git gide belirginleşen ve sertleşen otoriterliği, 2013 Gezi olayları sırasında inkâr edilemez bir hale geldi. Rejimin bu karanlık yanının açığa çıkması, birçok Türkiye uzmanının daha yeni kaleme alınmış eserlerini aniden geçersiz hale getirdi. Çünkü otoriter gelişmeleri öngörememenin yanı sıra, AKP'nin ürettiği söylemlere ve eylemlere eleştirel yaklaşımdan kaçınmış bir literatür enkazı oluşmuştu. Türkiye'nin siyasî kurumlarının tamamen yıpratılması, saymakla bitmeyecek insan hakları ihlalleri ve dudak uçuklatan yolsuzluk skandalları, birçok Türkiye uzmanının geçtiğimiz on yılda tüm dikkatini ve enerjisini yoğunlaştırdıkları başlıklar oldu. Türkiye'nin son yıllarda geçirdiği bu değişim, Cumhuriyet tarihinin yeni sentezler ve yeni yorumlar üzerinden tekrar okunması gerekliliğini ortaya koyarken, tarihin bir kez daha güncel siyasî yargılara dayanarak yazılması riskini de beraberinde getiriyor.

Bu yüzden, yüz yıl için yüz adet yazıyı derleyerek, bu kritik dönemde ortaya çıkan yeni yaklaşımların bazılarını öne çıkartıyoruz. İlk olarak, eleştirel bir tutum benimserken, Kemalist tek parti rejiminin ve baskıcı politikalarının daha yeni ve daha nüanslı yorumlarına geniş yer verdik. İkinci olarak, Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında ortaya çıkan İslamcı ve sağcı hareketler üzerine yapılan yeni eleştirel çalışmaları tanıttık. Üçüncü olarak, kimlik ve azınlık politikalarını ele alan eleştirel çalışmaların son on yılda Türkiye çalışmalarına önemli katkılar yapmış olması nedeniyle, bu yaklaşımlara da kitabımızda öncelik verdik. Kitabın sıra dışı yapısı, Türkiye çalışmalarındaki mevcut araştırma boşluklarının bazılarını doldurmamızı sağladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan süre gelen devamlılıklarını ortak kaleme aldığımız bir giriş kısmında açıkladıktan sonra, kitabın geri kalan kısmında Cumhuriyet Türkiye'si tarihinin olaylarını ve gelişmelerini kendi dönemsellikleri çerçevesinde ele aldık. Kitabımız, Kemalist tek parti iktidarının belirgin olarak öne çıktığı, hem Kemalist hem de post-Kemalist tarihçilerin eserlerinde Cumhuriyet tarihinde "tekil" şekillendirici dönem olarak yer verdiği bu erken döneme aşırı vurgu yapma eğiliminden kaçınarak, Soğuk Savaş dönemi gibi yeterince çalışılmamış bir diğer şekillendirici döneme de büyük önem verme fırsatı verdi bize. Ayrıca, Türkiye üzerine çalışan sosyal bilimciler arasında yaygın olan tarihsel bağlamdan arıtılmış bir bugüncülük yaklaşımına düşmekten de kaçındık. Bunun yerine, kitabımızın bölümleri, teleolojik beklentileri tatmin etmeyecek birçok alternatif yol arayışının ve anlık varsayımların da Türkiye'nin gelişimini anlamaktaki önemini göstermektedir.

Projemiz, kesinlikle yeni bir "Çağdaş Türkiye" tarihi kitabı ortaya koyma niyetiyle hazırlanmadı. Amacımız bütünsel ama tekil bir anlatı sunmak değil, aksine tarihî kayıtların kopuk ve eksik doğasını kucaklamak ve bunları parça parça olsa da bir bütünün unsurları olarak tanıtmaktı. Bu projede takip ettiğimiz yöntem, belki de en iyi şekilde, tarihsel karmaşıklığın parçalanmış bir tasviri olarak tanımlanabilir. Kitabımızın kısa bölümlerine "parça", yani orijinalinde *fragment* diyoruz. Her biri, diğer hiçbir yöntemle

tam olarak eksiksizliği ve çeşitliliği bağlamında bir arada tasvir edilemeyecek büyük bütünün bir parçası olarak, kısmî tarihsel gerçeklerin bir arada işleyişine dair birer bakış açısı sunuyor. Yazarlarımızla birlikte, bugünkü Türkiye'nin şekillenmesinde anlam ve önem atfettiğimiz siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik anları ve anıları tek tek ele alan yüz parçayı böylece bir araya getirdik.

Ancak belirtmemiz gerekir ki, kitabımızda, 1923'ten başlayarak 2023'te sona eren yüz yıl boyunca her yıla bir parça tesadüf etmiyor. Parçaları seçme ve düzenleme yöntemi-miz, bu yüzyılı on yıllık dilimlere bölüp, her on yıllık dönem için, tarihsel gelişmeleri temsil ettiklerini düşündüğümüz on parça toplamaktı. On yıllık on dönemi kapsayan tematik bir koleksiyon oluştururken, bilindik ve sıra dışı konuları, büyük olaylarla merak uyandırıcı unutulmuş küçük hikayeleri bir araya getirmeye ve dengelemeye çalıştık. Merkezî, devletçi ve seçkin bakış açıları ile dışlanmış, toplumsal ve ötekileştirilmiş bakış açılarını bir araya getirdik. Elbette, bu on yıllık yapısal düzen, belirli bir ölçüde yapay bir araç. Ele alınan her on parçanın dahil oldukları on yılın tüm büyük akımlarını ve dönüşümlerini temsil edemeyeceğini veya on yıldan daha uzun dönemlere yayılan süreçlerin kapsamını tam olarak yakalayamayacağını biliyoruz. Sonuç olarak, böyle bir projenin eksiksiz olma iddiasında bulunması imkansızdır. Buna rağmen, okuyucularımız seçkimiz üzerinden her on yılın "ruhunu" kavrayabileceğinden ve belirli konuların gelişimsel sürecini tek tek takip edebileceğinden eminiz.

Tek tip bir formatta sunulan kitabımızdaki her bir parça, metinsel veya görsel bir tarihi kaynağı veya bunun bir kısmını tanıtır ve ardından tartışıyor. Bu tarihsel alıntılar, nesnelere ve anılara, okuyucularımızın Cumhuriyet Türkiye'sinin geçmişine ait geniş bir ses ve görüntü yelpazesini deneyimlemesine olanak tanıyacak. Ayrıca, katkıda bulunan yazarlarımız, tarihsel parçaları zamanının politik ve sosyal gelişmelerinin tasvir edecek şekilde farklı bağlamlar içinde konumlandırarak anlamlandırdılar. Kitabımızın her bölümü kendi başına bağımsız birer yazı gibi de okunabilir. Yani, okuyucularımız bu yüz parçayı kapaktan kapağa sırayla okumak zorunda değiller. Bu parçaların, kapsadıkları çeşitli konular ve onları kapsayan on yıllar hakkında bilgi vermenin ötesinde, okuyuculara Türkiye'nin karmaşık tarihsel gerçeklerini "hissedebilme" imkânı sağlayacağını temenni ediyoruz.

Kitabımız, üniversite derslerinde kullanım için tasarlandığı için özellikle Türkçe'yi henüz yeterince bilmeyen yabancı öğrencilere bu tarihsel kaynakları İngilizce tercümeleleriyle sunuyor. Böylece Türkiye tarihi üzerine aldıkları derslerde onlara, Türkiye'nin siyaseti, toplumu, kültürü ve ekonomisinin çeşitli yönleri hakkında temel kaynaklara ulaşarak tartışmalar yapma fırsatı tanıyor. Ancak projemizin konsepti, bir kaynak kitabından ibaret olmanın ötesine geçmektedir. Kitabımızın içindeki parçalar, tarihsel kaynakların tanıtımını uzman yorumlarıyla birleştiriyor. Bu nedenle kaynakların kendi kendine konuşmasına izin vermenin yanı sıra, uzman yazarlarımıza, ele aldıkları parçaları tanıtmak, yorumlamak ve bunların tarihsel anlamını ve önemini açıklamak için de mümkün olduğunca yer verdik. Bu şekilde, kitabımızın Türkiye Çalışmaları uzmanlarının rehberliğinde Türkiye'nin tarihini kendi başlarına daha yakından öğrenmek isteyen meraklı okuyucuların kişisel kütüphanelerinde de yer bulacağını umuyoruz. Kitabımızın Türkçe tercümesinin de daha sonra İletişim Yayınları'ndan çıkacağı müjdesini de vermek isteriz. Bütünün parçaların toplamından daha büyük olduğu kabulüyle yola çıkarken, Cumhuriyet Türkiye'sinin yüz yıllık tarihini anlatabilmek için bu yüz parçayı okurlarımızın sevgilerine ve takdirlerine takdim ediyoruz.